

کارێگه‌ری شه‌ری براکوژی له‌سه‌ر ناوچه‌ی باله‌کایه‌تی و وه‌رتی ۱۹۹۳-۲۰۰۰

ن‌زاد علی مولود^۱ - لوقمان برایم احمد^۲

^۱ به‌شی میژو، کۆلیژی زانسته مرۆفایه‌تییه‌کان،
زانکۆی راپه‌رین، رانیه، هه‌ریمی کوردستان، عێراق.

پوخته:

ده‌قه‌ری باله‌کایه‌تی و وه‌رتی ناوچه‌یه‌کی فراوانه،
ده‌که‌ویته باکوژی پوژه‌ه‌لاتی پارێزگای هه‌ولێر، که
له‌کۆتایی نه‌وه‌ده‌کانی سه‌ده‌ی بیسته‌م بوته
گۆره‌پانیکی سه‌ره‌کی شه‌ری براکوژی حیزبه
سیاسیه‌کانی باشوری کوردستان. له‌راستیدا ئه‌و
شه‌رانه کارێگه‌ری نه‌رینی قولیبیان له‌روی ئابوری و
کۆمه‌لایه‌تی و رۆشنیبری له‌سه‌ر ئه‌و ده‌قه‌ره‌ داناوه،

به‌جۆریک ده‌یان که‌س له‌ دانیشه‌توانی ناوچه‌که
بونه‌ته قوربانی، هه‌روه‌ها په‌یوه‌ندییه
کۆمه‌لایه‌تییه‌کان و گیانی هاوکاری و ته‌بایی له‌نیو
خه‌لکی ده‌قه‌ره‌که هه‌له‌ته‌کاندوه، هاوکات شه‌ری
براکوژی رۆلی کارێگه‌ری هه‌بوه بو به‌ره‌و پاشچونی
که‌رتی په‌ره‌ورده و ته‌ندروستی ناوچه‌که، سه‌رباری
ئه‌وانه‌ش بوته هۆی هه‌ژاری و مالویرانی بو
دانیشه‌توانه‌که‌ی. شیاوی ئاماژه‌یه‌ گرنگی بابه‌ته‌که و
فه‌رامۆشکردنی له‌لایه‌ن توێژه‌رانی میژو، وایکردوه
ده‌ست بو توێژینه‌وه له‌مه‌ر ئه‌و بابه‌ته به‌رین و له
ده‌روازه‌یه‌ک و دو ته‌وه‌ره‌دا؛ پوخته‌یه‌ک له‌باره‌ی
ده‌قه‌ره‌که و گرنگترین لیکه‌وته کۆمه‌لایه‌تی و
ئابورییه‌کانی شه‌ری براکوژی له‌سه‌ر ناوچه‌که
بخه‌ینه‌رو.

کلیه وشه‌کان: شه‌ری براکوژی، باشوری
کوردستان، پارته سیاسییه‌کان، باله‌کایه‌تی.

Article Info:

DOI: 10.26750/Vol(10).No(4).Paper1

Received: 08-sep-2022

Accepted: 02-10-2022

Published: 29-Dec-2023

Corresponding Author's E-mail:

azad.ali@uor.edu.krd

luqmanbraimahmad@uor.edu.krd

This work is licensed under CC-BY-NC-ND 4.0

Copyright©2023 Journal of University of Raparin.

شهری براكوژی، واته پوبه پوبونه وهی چهكدارى نیوان دو دهسته یان زیاتری هاوولاتیانی یهك ولات، له ئەنجامی مملانیسی سیاسی، ئایینی، رهگهزی یان چینایهتی (موسوعة السياسة، ۱۹۹۷، ۱۸۱)، كه به گوتهی فلادمیر لینین (۱۸۷۰ – ۱۹۲۴) هیچ شوڤرشیک روی نه داوه به بی شهری ناوخو (به وهرگرتن له: رهشید، ۲۰۲۰، ۱۳). وا دهردهكهوی ئەم شهره به شیکی بهرچاوی دیرۆکی نه ته وهی کوردی پیکهیناوه و رۆلی بنچینهیی له ئاراسته کردنی میژوهكهی به رهو شکست و مانه وه به دواکه وتویی گێراوه. ئەگه رچی له زویکه وه هه ندیک له رۆشنییرانی کورد له نمونهی ئەحمدهی خانی (۱۶۵۰-۱۷۰۷) هه ولاینداوه کورد له مەترسییه خه به ردار بکه نه وه، به لام به تیرامان له میژوی سى سه دهی دواتری کورد، ئەوه مان بو دهردهكه ویت كه گه وه دهسته لاتدارانی کورد له پیناوه ره ژه وه هندییه کانیان سل له هه لگیراساندنی شهری براكوژی و رژانی خوینی براکان به دهستی یه کتر ناکه نه وه. جیگه ی تیرامانه هیشتا وهك ئەوهی پیویسته توێژه رانی کورد لایان له توێژینه وه له مه ر په هه نده کانی شهری براكوژی نه کردۆته وه! ئیمه پیمانوايه هه تا زیاتر بیدهنگی له وه شهره خو کوژی به کری، شیمانیه دوباره بونه وهی زیاتر ده بیت، هه ر له م سو نکه یه شه وه ئەو ناو نیشانه مان بو توێژینه وه كه مان هه لپژاردوه.

گرنگی توێژینه وه كه: گرنگی ئەو توێژینه وه یه له وه دایه به شیوه یه کی بیلا یه نانه ی ئەکادیمیانه ده ست بو بابه تیک ده بات، كه زۆریک له توێژه ران خو یانی لیده بو یرن. راسته جار ی زوه بو ئە وهی بچینه بنج و بنه وانی شهر ی براكوژی، به لام هیچ پاساویک نییه بو سه له مینه وه له تومارکردن و توێژینه وه له مه ر کاریگه رییه نه رینییه کانی شهره كه. بایه خی ئەو توێژینه وه یه له وه دایه به پشت به ستن به میژوی زاره کی هاتۆته بون، واته وشانیک كه هیشتا له نئو فیکر و دهرونی خه لکید بون، كه به مردنی هه ر كه سیک ئەگه ری له ناو چونیان هه بوه و، به تپیه ربونی سه له کانیش شیمانیه کالبونه وه و له بییرچونه وه یان زیاتر بوه، ئیتر له دو تویی ئەم توێژینه وه یه دا ئەو زانیاریانه به نه مری ده میننه وه و، ده بنه بنچینه یه ک بو توێژینه وه کانی داها توی په یوه ست به م پرسه.

ئامانجی توێژینه وه كه: ئامانج له م توێژینه وه یه خستنه رو و لیکۆلینه وه یه له باره ی ئەو کاریگه رییه نه رینیانه ی شهر ی براكوژی به سه ر ده قهری باله کایه تی و وه رتی هی ناوه، به و ئومیده ی ببنه په ند و وانه بو سیاسی و رۆشنییر و تاک به تاکی کورد و ریگه نه دن جار یکی تر شهر ی براكوژی سه ر هه لباته وه. به دهر برینیکی تر، ئەو توێژینه وه یه خاوه ن په یامیکه، ده یه وی بیگه یه نیته خوینه رانی؛ كه میژوش خاوه ن هه ندیک یاسای تاییه ت به خو یه تی، بو نمونه له هه ر شوین و کاتیک شهر ی براكوژی سه ره له بات، ئەوه ئەنجامه که یه تی، ئیتر گرنگ نییه لیکه وته کان ته واو چونییه ک نه بن و، كه میک جیاوازیش بن.

گرفته کانی به رده م توێژینه وه كه: ده ستبردن بو توێژینه وه له مه ر پرسیکی په یوه ست به شهر ی براكوژی، خو ی له خویدا سه ره که شییه، به تاییه ت ئەگه ر به لگه نامه ی پیویست و سه رچاوه ی نوسراو له به رده ست نه بن، له و دو خه دا ده بیت توێژه ر به زۆری پشت به میژوی زاره کی به ستیت، ئەوه شیان بی گرفت و دهر ده سه ری نییه، چونکه به و پنییه ی لایه نه شه رکه ره کان هیشتا ده سه لاتداری ناوچه که ن، خه لکی له پیناوه پاراستنی به ره ژه وه هندییه کانیان، خو یان له دیمانه کردن له سه ر ئەو پرسانه ده بو یرن، ئەوانه شی ئاماده ی گفتوگۆن هه ندیک جار زانیارییه کان تیکه ل

دهكەن، یان كه‌متوانان له گۆكردن و ویناكردنه‌وهی دیمه‌نه‌كان، به‌لام پابه‌ندبون به بنه‌ماكانی تویژینه‌وهی زانستی، له نمونه‌ی وردی، خویندنه‌وهی ره‌خه‌یی، ئارامگری و بیلایه‌نی...هتد، هاوكاری تویژهر ده‌بن بۆ سه‌رکه‌وتن به‌سه‌ر گرفته‌كاندا.

میتۆدی تویژینه‌وه‌كه: له‌م تویژینه‌وه‌یه‌دا پشت به میتۆدی میژویی، به‌تایبه‌ت ریبازی شیکاری پوداو و دیارده‌كان به‌ستراوه و، زۆر كه‌م گێزانه‌وهی میژویی تیداوه. هاوكات بۆئه‌وه‌ی دوربكه‌وینه‌وه له مملانیی حیزبی و لایه‌نگری، سه‌رنج خراوه‌ته‌سه‌ر پرسى چى كراوه له ناوچه‌كه؟ نه‌ك ئه‌وه‌ی كى كردویه‌تی؟ بۆیه به‌مه‌به‌ست شیوازی بکه نادیارمان به‌كارهیناوه، هه‌روه‌ها بۆ پاراستنی كه‌سایه‌تی و ژيانی خه‌لكی ناوچه‌كه، زۆر نه‌چوینه‌ته‌نیو قولایی روداوه‌كان و نمونه‌ی زۆرمان نه‌هیناوه‌ته‌وه.

ناوه‌ڕۆکی تویژینه‌وه‌كه: ئه‌م تویژینه‌وه‌یه له ده‌روازه‌یه‌ك و دو ته‌وه‌ر پیکهاتوه، له ده‌روازه‌كه‌دا ناو و سنوری جوگرافی و چه‌رده‌یه‌کی میژویی باله‌كایه‌تی و وه‌رتی خراوه‌ته‌پو. له ته‌وه‌ره‌ی یه‌كه‌م دا باسی ئه‌و لیکه‌وته نه‌رینیانه‌ كراوه، كه شه‌ری براكوژی به‌سه‌ر ژيانی كۆمه‌لایه‌تی ناوچه‌كه له‌پوی: په‌یوه‌ندی خزمایه‌تی، خیزانی، شیرازه‌ی كۆمه‌لگه، كه‌رتی په‌رورده، ته‌ندروستی و ژینگه‌ی ده‌قه‌ره‌كه جیه‌پشتون. له ته‌وه‌ره‌ی دوهمیش دا باس له کاریگه‌رییه نه‌رینیه‌كانی شه‌ری براكوژی له‌سه‌ر گوزه‌رانی خه‌لكی ناوچه‌كه به‌جوتیار و ئاژه‌لدار و پیشه‌وه‌ر كراون.

سه‌رچاوه‌كانی تویژینه‌وه‌كه: له‌م تویژینه‌وه‌یه‌دا بۆ ده‌روازه‌كه‌ی پشت به كۆمه‌لیك سه‌رچاوه‌ی وه‌ك: كتیب، نامه‌ی ماسته‌ر و تیزی دکتورا، تویژینه‌وه‌ی زانستی و وتاری پۆژنامه‌وانی به‌ستراوه، له ته‌وه‌ره‌ی یه‌كه‌م و دوهمدا به زۆری پشت به میژوی زاره‌کی به‌ستراوه، له‌م پوه‌وه هه‌ولداراوه دیمانه له‌گه‌ل كه‌سانی پسپۆر و هه‌مه‌جۆر (له سمیلانه‌وه هه‌تا حاجی ئۆمه‌ران و وه‌رتی) بکری، بۆ ئه‌وه‌ی باشت‌ر له پرسه‌كان تینگه‌ین هه‌ولمانداوه و ته‌ی كه‌سانی پسپۆر به‌بواره‌كه وه‌ربگرین، هه‌روه‌ها كه‌م كه‌مه‌ش بۆ جه‌ختکردنه‌وه له‌سه‌ر زانیارییه‌كان، به پشت به‌ستن به بیره‌وه‌رییه‌كان پشتراستی بیروکه‌كانمان کردۆته‌وه.

ده‌روازه

ناساندنیکی پوختی ناوچه‌ی باله‌كایه‌تی و وه‌رتی

باله‌كایه‌تی، ده‌قه‌ریکی فراوانه، ده‌كه‌ویته باكوری پۆژه‌ه‌لاتی پاریزگای هه‌ولیر، قه‌زای چۆمان سه‌نته‌ری ناوچه‌ی باله‌كایه‌تییه، (١٥٠كم) له باكوری شاری هه‌ولیره‌وه دوره (پوستی، ٢٠١١، ١٣٠)، له پۆژه‌ه‌لاتیه‌وه هه‌ولمانداوه له‌گه‌ل (پیرانشاری) كۆماری ئیسلامی ئیران، له باكورییه‌وه جگه‌له ئیران هه‌ولمانداوه له‌گه‌ل شه‌ره‌دی سیده‌كان (ناوچه‌ی برادۆست)، له پۆژئاوای له‌گه‌ل قه‌زاكانی سو‌ران و په‌واندز دراوسییه و، قه‌زای پشه‌در (ناحیه‌ی سه‌نگه‌سه‌ر) سنوری باشوری پیکه‌هینی (شكاك، ٢٠١٣، ١٤؛ گونده‌ژۆری، ٢٠١٨، ٦).

سه‌بارت به سنوری پوژئاوای باله‌کایه‌تی بوچونی جیاواز هه‌یه، هه‌ندیک له خه‌لکی ناوچه‌که پینانویه له گوندی (به‌رزیه) وه سنوری باله‌کایه‌تی ده‌ست پیده‌کات، که ۳ کم له پوژئه‌لاتی جوندیان دوره (عومه‌ر، ۲۰۱۷، ۸)، هه‌ندیکی دیکه پینانویه گوندی به‌رسرین (۷ کم پوژئه‌لاتی به‌رزیه) ده‌روازه‌ی پوژئاوای باله‌کایه‌تییه، به‌وپیه‌ی خه‌لکی ئه‌و ناوچه‌یه خویان به باله‌ک ده‌زانن (شاخه‌وان، ۲۰۱۵، ۱۸)، پاژیک (به‌شیک) ی دیکه له نوسه‌ران سنوری باله‌کایه‌تی فراوانتر ده‌بینن و، درێژی ده‌که‌نه‌وه بو چیا‌ی کاروخ، به‌مجوره ناحیه‌ی وه‌رتی و دو‌لی خانه‌قا (پردی حافیز هه‌تا گوندی بوکریسکان) ش ده‌خه‌نه چوارچیه‌ی ده‌قهری باله‌کایه‌تییه‌وه (چۆمانی، ۱۰ ی ئابی ۲۰۲۰، چاوپیکه‌وتن؛ سه‌نجاوی، ۲۰۰۹، ۳۵۹؛ کاردو، ۲۱-۲۶-۲۰۰۶، ۵). له‌راستیدا ئیمه ئه‌و بوچوانه به دروست نابینن، ئه‌گه‌رچی له‌روی سروشتی جوگرافی و دابونه‌ریت و په‌یوه‌ندییه کۆمه‌لایه‌تییه‌کان نزیک و ته‌بابیه‌کی به‌رچاو له‌نیوان وه‌رتی و باله‌کایه‌تییه‌یه، به‌لام ئه‌وه واما لیتاکات وه‌رتی به به‌شیک له باله‌کایه‌تی ببینن، چونکه وه‌رتی و دو‌لی خانه‌قا پیشتریش هیچ کاتیک له روی ئیدارییه سه‌ر به باله‌کایه‌تی نه‌بون، بو‌یه له‌وه نه‌خشانه‌ی بو باله‌کایه‌تی نه‌خشینراون ئه‌و ناوچانه نابینرین (فه‌ره‌ادی، ۲۰۱۳، ۱۶۶؛ شکاک، ۲۰۱۳، ۱۷)، هه‌ر به‌م هۆیه له سه‌رژمیرییه‌کانی عیراق (سه‌رژمیری ۱۹۷۷ به‌نمونه) خه‌لکی ئه‌و ناوچانه له‌گه‌ل ره‌واندن هه‌ژمارکراون نه‌ک چۆمان (عه‌زیز، ۲۰۰۹، ۲۸۷). سه‌رباری ئه‌وانه‌ش له‌و ناوچانه‌دا هه‌ست به ئیئتیمای خه‌له‌کی بو عه‌شیره‌تی باله‌ک ناگرئ، راسته به‌شیک خه‌لکه‌که خویان به باله‌ک ده‌زانن، به‌لام ئه‌وانه‌ش که‌مین خویان به جیاواز له باله‌ک ده‌بینن. هه‌مو ئه‌وانه واما لیده‌کات رای خۆمان بخه‌ینه ته‌ک ئه‌وانه‌ی سنوری باله‌کایه‌تی به قه‌زای چۆمان و هه‌ر چوار شاره‌دی (گه‌لاله، حاجی ئومه‌ران، سمیلان و قه‌سری) و گونده‌کانی ده‌وروبه‌ریان دیاریده‌که‌ن (فه‌ره‌ادی، ۲۰۱۳، ۱۳۴).

ئه‌وه‌ی په‌یوه‌سته به پرسی ناوی باله‌کایه‌تی له چیه‌وه هاتوه؟ له‌راستیدا جیا‌رییه‌کی به‌رفراوان له‌سه‌ر ئه‌م پرسه هه‌یه، بوچونیک پینانویه نیوی باله‌کایه‌تی له (باله‌کان) هوه هاتوه، گوايه کۆمه‌لیک بال (تیره) هاتونه‌ته ناوچه‌که، له‌م ده‌قهره نیشه‌جیبون و یه‌کیانگرتوه (شاخه‌وان، ۲۰۱۵، ۱۶)، به‌لام هه‌ندیک تو‌یژه‌ری دیکه پینانویه باله‌کایه‌تی له وشه‌ی لیکراوی (بالاکیو) هوه هاتوه، بالا واتا به‌رز و کیو واتا چیا، به‌یه‌که‌وه واتا چیا‌ی به‌رز، دواتر به تیپه‌ربونی پوژگار ناوه‌که بوته باله‌کایه‌تی (عومه‌ر، ۲۰۱۷، ۶؛ عه‌بابه‌کر، به‌هاری ۲۰۲۲، ۲۵۵-۲۵۶)، ئه‌وه‌ی واما لیده‌کات ئه‌و بوچونه به‌روارد به‌وانی دیکه په‌سندتر بکه‌ین، هاتنه‌وه‌یه‌تی له‌گه‌ل سروشتی جوگرافیای باله‌کایه‌تی، که ناوچه‌یه‌کی شاخاویه و ده‌یان شاخ و لوتکه‌ی به‌رز و وه‌کو هه‌لگورد، کۆدو، گرده‌ندیل، کۆخه، شیخ ناسر و مامه‌پوت... هتد، باله‌کایه‌تیان له‌باوه‌ش گرتوه. به‌مجوره ناوی عه‌شیره‌ته‌که‌ش له ناوی ناوچه‌که وه‌رگیراوه.

عه‌شیره‌تی باله‌ک دابه‌شی چه‌ندین تیره ده‌بی، گرنگترینیان: (مه‌لا شه‌ره‌فی، شیوه‌زوری و سه‌کری) (فه‌ره‌ادی، ۲۰۱۳، ۱۶۰؛ کاردو، ۲۱-۲۶-۲۰۰۶، ۵)، خه‌لکی باله‌کایه‌تی زۆربه‌ی هه‌ره زۆریان کوردی مسولمانن، به‌لام پیشتر که‌مینه‌یه‌کی جو و ئاشوری له‌ناوچه‌که‌دا ژیاون و زیاتر سه‌رقالی پیشه‌ی تایبه‌تی وه‌کو جۆلایی و دارتاشی بون (لیچ، ئی. ئار. ۲۰۰۵، ۲۹)، به‌لام له‌گه‌ل دروستبونی ده‌وله‌تی ئیسرئیل (۱۴ ی ئیاری ۱۹۴۸) تیکرای

جوهکانی بالهکایهتی کۆچیانکردوه بۆ ئهوی و دواي خوڤشان چهند شوینه واریکی که میان جیهیشتوه (عهبابهکر، بههاری ۲۰۲۲، ۲۶۱-۲۶۲).

ئهوهی پهیوهسته بهلایهنی میژوی و کارگیژی ناوچهکه، له دیرۆکی کۆن و ناوهراستدا ئاماژهیهکی ئهوتومان لهمهپر ئه و ناوچهیه بهرچاو ناکهویت (عهبابهکر، بههاری ۲۰۲۲، ۲۵۸)، ئهوهی ههیه دهگوتریت کاتیک مهغۆلهکان به سههرکردایهتی هۆلاکو (۱۲۱۷-۱۲۶۵) بۆ داگیرکردنی خیلافهتی عهباسی هاتون، دانیشتوانی حاجی ئومهراڤ بۆ ماوهی شهش سال (۱۲۵۲-۱۲۵۸) بهرهنگاری لهشکری مهغۆل بونهتهوه (گهلالی، ۱۰-۷-۲۰۲۰، ۱). له راستیدا رۆلی ئه و ناوچهیه زیاتر له میژوی نوێ و، بهتایبهت له سههردهمی میر محهمه پاشای کۆره (۱۸۱۳-۱۸۳۶) بهرچاودهکویت، که میر محهمه دهستی بهسهر ئه و ناوچهیهدا گرتوه (شکاک، ۲۰۱۳، ۱۵)، ههروهها زانای ناسراوی بالهکایهتی ئیبن ئادم (۱۷۵۰-۱۸۴۴)ی بۆ ماوهیهک کردۆته راپوێژکاری تایبهتی خۆی (ئهحمه، ۲۰۱۹، ۱۵).

له نیوهی دوهمی سهدهی نۆزدههههه، بهدیاریکراوی له سالی (۱۸۵۴) ناحیهی بالهک وهک یهکهیهکی کارگیژی دهکهوتوه، که سهنتهري ناحیهکه گهلاله بوه و، سهر به لیوای رهواندز و ویلايهتی بهغدا بوه (عهبابهکر، بههاری ۲۰۲۲، ۲۵۷)، دواتر کاتیک سالی ۱۸۷۹ سیستهمی کارگیژی عوسمانی گۆرانی بهسهردا هاتوه، ناحیهی بالهک چۆته سهر ویلايهتی موسل (عومه، ۲۰۱۷، ۱۶). له رۆژگاری یهکهمین جهنگی جیهانی (۱۹۱۴-۱۹۱۸)دا دهقهری بالهکایهتی دوچاری گرانی و قاتوقری سهخت بۆتهوه (توتهمیی و بیتواتهیی، ۲۰۲۲، ۱۴۸) لهگهڵ ئهوهشدا عهشیرهتی بالهک به سههرکردایهتی شیخ محهمه ئاغای وهلاش (۱۸۷۵-۱۹۵۱)، زیانیان له ئهرتشی روسیای قهیسهری داوه (عومه، ۲۰۱۷، ۳۱). دواي کۆتایی هاتنی جهنگی جیهانی و به دیاریکراوی له سالی ۱۹۲۳ جاریکی دیکه ناحیهی بالهک (گهلاله) دامهزراوه، که له چوارچیوهی دهولهتی تازه دامهزراوی عیراق سهر به قهزای رهواندز - لیوای ههولیر بوه (سهنجای، ۲۰۰۹، ۳۶۱).

بهگشتی له رۆژگاری پاشایهتی (۱۹۲۱-۱۹۵۸) خهلکی بالهکایهتی هۆشیاری سیاسیان ههبوه و، بهشداری چالاکی سیاسی و حزبایهتی ئه و رۆژگارهبون (عومه، ۲۰۱۷، ۴۰-۴۵)، بههۆی دلسۆزی خهلکهکهی و، لهباری سروشتی جوگرافیاکهی، بالهکایهتی رۆلی گرنگی له بزافی رزگاربخواری باشوری کوردستاندا گیراوه. بۆ ماوهی ۱۰ سال (۱۹۶۵-۱۹۷۵) پهناگه و مهلبهندی سههرکی سههرکردایهتی شوپرسی ئهیلول به سههرکردایهتی مهلا مستهفا بارزانی بوه (بارزانی، ۲۰۲۰، ۱۹۱). جیگهی ئاماژهیه دواي بهیانی ۱۱ ئاداری ۱۹۷۰ به دیاریکراویش له رۆژی (۵ ته موزی ۱۹۷۰) فهرمانی به قهزابونی چۆمان دهرحوه (گهلالی، ۱۴-۹-۲۰۱۹، ۷)، فهرحه نسۆ ههریری (۱۹۳۰-۲۰۰۱) یهکهم قائمقامی چۆمان بوه (شکاک، ۲۰۱۳، ۱۶).

دواي نسکۆی شوپرسی ئهیلول (۱۹۷۵)، دهقهری بالهکایهتی بهر شهپۆلی رق و کینهی رژیمی بهعس کهوتوه، بۆیه له ماوهی ۶ سالدا (۱۹۷۷-۱۹۸۳) به بیانوی یارمهتیدانی پیشمههرگه و جهنگی ئێران (۱۹۸۰-۱۹۸۸) تهواویی ناوچهکانی بالهکایهتی دوچاری ویرانکاری بونهتهوه و، دانیشیتوانهکهشی راکوێژراون بۆ ئوردوگا

زۆره ملیکانی وهکو: دیانا، پیرزین، شاوهیس، مهلا ئۆمهه، حهریر، کانی قرژاله، قوشتهپه و کۆری گاوانان (فهراهادی، ۲۰۱۳، ۱۳۹-۱۴۰)، بهلام دواي راپهینی ۱۹۹۱ی خه لکی باشوری کوردستان، جاریکی دیکه باله کایه تی له لایهن خه لکه کهی ئاوه دان کراوه ته وه و، له ئیستادا ۴۷ ههزار بو ۵۰ ههزار کهسی تیدا نیشته جییه (شاخه وان، ۲۰۱۵، ۳۳).

شایه نی ئاماژه یه، دو ناوچه ی دیکه هه ن به نیوه کانی (دۆلی باله بیان) و (ناوچه ی باله کیان)، که زور جارن لای خوینه ران له گه ل ناوچه ی باله کایه تی تیکه ل ده بن، له راستیدا جیاوازن. دۆلی باله بیان به شیکه له باله کایه تی، له روی ئیداری سه ر به ناحیه ی قه سرینه و، ئه و گوندانه له خۆده گری: (دیلمان، چۆمساک، سه رنیل، وه سان، په زویکه، قه لات، ماوانان، خه زینه، سه رکان، کۆیله، چۆمه و زهنگلین)، له ئیستادا جگه له دیلمان، هه مو گونده کانی دیکه له ژیر کۆنترۆلی پارته ی کریکارانی کوردستان (په که که) دان. هه رچی ناوچه ی باله کیانه ده که ویته پۆژئاوای قه زای سوړان و، مه له بندی عه شیره تی (باله کی) یه، که ده گوتری ئامۆزای عه شیره تی (باله ک) ن (گونده ژۆری، ۲۰۱۸، ۸).

لیره دا پتویسته ئاوپرک له (ده قه ری وهرتی) ش بدهینه وه، ناحیه ی وهرتی ده که ویته باشوری باله کایه تی و، له روی ئیدارییه وه سه ر به قه زای په واندزه، نزیکه ی (۳۴کم) له و شاره دوره، له (۳۰-۱۲-۲۰۰۸) وه بوته ناحیه، که جگه له سه نته ری شاره دیکه بیست گوند له خۆده گری (ئه حمه د، ۲۰۱۷، ۹-۱۵). شیواوی گوته وهرتی پۆلی گرنگی له بزاقی رزگاریخوازی باشوری کوردستاندا گپراوه، ته نانه ت له نیوان سالانی (۱۹۸۲ - ۱۹۸۵) باره گای مه له بندی (۳) یه کیتی نیشتمانی کوردستان له وهرتی بوه و، به هوی ئه و پۆله کاریگه ره وه له ۲۴ ی ئیاری ۱۹۸۸ له لایهن پژیی به عسه وه کیمیا باران کراوه (ئینسکلۆپیدیای یه کیتی، ۲۰۱۶، به رگی دوهم، ۱۱۱۹، ۱۱۷۷) و هه ر له و ساله شدا به فه رمی خاپورکراوه و خه لکه که ی به سه ر ئوردوگا زۆره ملیکانی وه کو: حاجیاوا و باسرمه و... هتد دابه شکران (مه ستی، ۲۰۱۸، ۲۱۷).

ته وه ره ی یه که م: کاریگه ری شه ری براکوژی له سه ر لایه نی کۆمه لایه تی و خویندن

دواي راپه رینی ئاداری ۱۹۹۱ی باشوری کوردستان، خه لکی باله کایه تی و وهرتی ورده ورده ده گه رینه وه زیدی ره سه نی باوبا پیرانیان و ئومیده وار ده بن حکومه تی هه ری می کوردستان بو دوباره بونیاد نانه وه ی ناوچه کانیان پالپشتیان بی، که پیشتر به ده ستی پژیی به عس نه ک هه ر خانو و باخاتیان تیکدرا بو، به لکو کانی و جۆگه و ریگاوبانه کانی شی ویرانکرا بو، به لام ناکۆکی و مملانی نی ناته ندروستی لایه نه سیاسییه کان هه ر زو نا ئومیدیان ده کات و، پاشان له گه ل هه لگی رسانی شه ری براکوژی به ته واوی خه ونه کانیان له بارده چیت.

کاریگه ری شه ری براکوژی له سه ر باله کایه تی و وهرتی، هه ر له شه ری نیوان پارته ی و یه کیتی خۆی نابینیته وه، که له ۱ ی ئیاری ۱۹۹۴ له قه لادزه وه ده ست پیده کات (ئه مین، ۲۰۰۹، ۱۱۱)، دواي ۴ سال به ریکه و تننامه ی واشتنن له ۱۷ ی ئه یلولی ۱۹۹۸ کۆتایی دی. (په شهید، ۲۰۲۰، ۴۸۶)، به لکو له ماوه ی ته نها ۷ سالدا

(۱۹۹۳-۲۰۰۰) ناوچهکه چه‌ندین شه‌ری براکوژی جیاواز به‌خویه‌وه ده‌بینی، وه‌کو شه‌ری یه‌کیتی و بزوتنه‌وهی ئیسلامی کوردستان (له سالی ۱۹۹۳)، به‌و پییه‌ی سی باره‌گای بزوتنه‌وه له ناوچه‌ی ئازادی، گه‌لاله و قه‌سریی باله‌کایه‌تی بون (چۆمانی، ۱۰ی ئابی ۲۰۲۲، چاوپیکه‌وتن)، شه‌ری پارتی و په‌که‌که (۱۹۹۵-۱۹۹۸)، که له‌و شه‌ره‌دا حیزبی سۆسیالست دیموکراتی کوردستانیش هاوکاری په‌که‌که ده‌کات (مه‌حمود، ۲۰۲۱، ۳۹ و ۴۸)، هه‌روه‌ها شه‌ری پارتی و ریک‌خراوه جیه‌ادییه‌کان له سالی ۲۰۰۰ و، شه‌ری یه‌کیتی و په‌که‌که (۲۰۰۰-۲۰۰۱)، که ئه‌وه‌یان زیاتر کاریگه‌ری به‌سه‌ر وه‌رتیه‌وه هه‌بوه (چۆمانی، ۱۰ی ئابی ۲۰۲۲، چاوپیکه‌وتن).

به له‌به‌رچاوغرتتی هه‌مو ئه‌و شه‌ره براکوژیانه‌ی ناوچه‌که به‌خویه‌وه بینون، هه‌ندیک که‌س باوه‌ری وایه هیچ ناوچه‌یه‌کی باشوری کوردستان بارته‌قای باله‌کایه‌تی و وه‌رتی، باجی شه‌ری براکوژی نه‌وه‌ده‌کانی سه‌ده‌ی رابردوی نه‌داوه (سلیمان به‌گ، ۱۵ی ئابی ۲۰۲۲، چاوپیکه‌وتن)، گرنگی هه‌لکه‌وته‌ی جوگرافی ناوچه‌که هۆکاری سه‌ره‌کی بونی باله‌کایه‌تی و وه‌رتی به‌چه‌قی ململانیکان بو، به‌و پییه‌ی که‌وتوته نیوان سنوری بادینان و سۆرانی باشوری کوردستانه‌وه و، به‌هۆی مه‌رزی نیوده‌وله‌تی (حاجی ئۆمه‌ران) به‌ ئیرانه‌وه په‌یوه‌سته، هاوکات خاوه‌نی سه‌رچاوه‌یه‌کی گرنگی سامانی سروشتی و مروییه و، سه‌ختی و شاخاویبونی ناوچه‌که له‌ پوی سه‌ربازییه‌وه بایه‌خدارتری کردوه. هه‌روه‌ک مه‌سه‌عود بارزانی له‌ دواین به‌رگی بیره‌وه‌رییه‌کانی دا ئاماره به‌و بایه‌خداریه‌ی ده‌قه‌ری باله‌کایه‌تی ده‌کات و ده‌نوسیت: "... هه‌رچه‌نده له‌ میحوه‌ره‌کانی دیکه هیچ سه‌ره‌که‌وتنیان به‌ده‌ست نه‌هینا {یه‌کیتی}، به‌لام سه‌ره‌که‌وتنیان له‌ میحوه‌ری باله‌ک زۆر گرنگ بو {۱۷ی ئابی ۱۹۹۶} (بارزانی، ۲۰۲۲، ۲۹۵). له‌ راستیدا ئه‌و گرنگیه‌ی باله‌کایه‌تی و وه‌رتی، به‌ کاره‌سات بۆ خه‌لکه‌که‌ی شکاوه‌ته‌وه، به‌و پییه‌ی لایه‌نه شه‌ره‌که‌کان جه‌ختیان له‌سه‌ر ده‌ست به‌سه‌رداگرته‌ی ناوچه‌که ده‌کرده‌وه، هه‌ر به‌م هۆیه‌ش چۆمان ۱۸ جار له‌لایه‌ن حه‌زبه‌کان ده‌ستی به‌سه‌ردا گیراوه و چۆلکراوه (چۆمانی، ۱۰ی ئابی ۲۰۲۲، چاوپیکه‌وتن).

ئه‌گه‌ر سه‌ره‌تا له‌ زیانه گیانییه‌کانی خه‌لکی باله‌کایه‌تی و وه‌رتی ده‌ست پینیکه‌ین، ئه‌وه بۆمان ده‌رده‌که‌وی خه‌لکیکی زۆر له‌ ناوچه‌که بونه‌ته قوربانی، چ وه‌ک کوژراو، چ وه‌ک بریندار و که‌مه‌ندام (وه‌رتی، ۱۱ی ئابی ۲۰۲۲، چاوپیکه‌وتن)، ئیمه هه‌ولماندا ئاماریکی فه‌رمی له‌سه‌ر ژماره‌ی قوربانییه‌کان وه‌ربرگین، به‌لام دوا‌ی هه‌ولانیکی زۆر، هیچی ئه‌وتۆمان ده‌ستگیر نه‌بو، چونکه نه‌ له‌ ده‌زگای شه‌هیدانی حکومه‌تی هه‌ریمی کوردستان، نه‌ له‌ باره‌گا حزبییه‌کان ئه‌و ئاماره به‌رده‌ست نه‌بو! به‌لام ئه‌وه مانای ئه‌وه نییه ده‌سته وه‌ستان بین له‌ئاست ویناکردنی گه‌وره‌یی قه‌باره‌ی زیانه گیانییه‌کان، بۆ ئه‌وه‌ی له‌ لیکه‌وته گیانییه‌کانی ئه‌و شه‌رانه له‌سه‌ر ده‌قه‌ری باله‌کایه‌تی و وه‌رتی تیبگه‌ین، چه‌ند نمونه‌یه‌کی قوربانییه‌کان ده‌خه‌ینه‌رو؛ مام حاجی شیخه، که دانیشتیویکی گوندی (مه‌ران)ی دۆلی سه‌ه‌کرایه‌تیه، ۳ کورپی له‌ شه‌ری براکوژی له‌ده‌ست داوه (چۆمانی، ۱۰ی ئابی ۲۰۲۲، چاوپیکه‌وتن)، یان کاتیک له‌ ۱۷ی ئیاری ۱۹۹۴ هه‌سه‌ن کویتسانی (۱۹۵۰-۱۹۹۴) به‌رپرسی مه‌لبه‌ندی ۴ی بادینانی یه‌کیتی، له‌گه‌ل خوله‌ی برای و ۵ پیشمه‌رگه‌ی هاوه‌لی له‌نزیکی گوندی ده‌ربه‌ند (ناحیه‌ی حاجی ئۆمه‌ران) کوژران، له‌ کاتیکدا پیشتر هه‌مه‌ره‌شی برای له‌ پشتی چیای کارۆخ و، حاجی براشی له‌ کونه‌کوتر له‌ شه‌ره‌کانی نیوان یه‌کیتی و به‌ره‌ی جوددا له‌ ساله‌کانی ۱۹۸۱ و ۱۹۸۳ کوژرابون (ده‌ربه‌ندی، ۲۰ی ئابی ۲۰۲۲، چاوپیکه‌وتن).

نمونه‌ی دو کوژراوی یه‌ک خیزان له شه‌ری براکوژیش زۆرن، بۆ نمونه ئەحمەد حەوێز و جەمال حەوێز خەلکی وەرتی بون و، پێشمەرگە بون له هیزه‌کانی پارێی دیموکراتی کوردستان، ساڵی ۱۹۹۷ له شه‌ری براکوژی نیوان پارێی و په‌که‌که ده‌کوژرین، سمایل وەرتی و ره‌شیدی براشی به‌هه‌مان شیوه له شه‌ری پارێی و یه‌کیتی تیایچون (وه‌رتی، ۱۱ ئابی ۲۰۲۲، چاوپیکه‌وتن). له‌پاستیدا، ئاسته‌مه گوندیکت له ده‌قه‌ره‌که ده‌ستبه‌کوه‌یت چه‌ندین قوربانی شه‌ری براکوژی نه‌بیته، له به‌دواداچونیکه مه‌یدانی بۆمان ده‌رکه‌وت ته‌نها له شاره‌دی وەرتی ۳۵ کوژراو و له‌گوندی سه‌رکان (دۆلی باله‌بیان) ۱۳ کوژراوی شه‌ری ناوخۆ هه‌ن.

ئوه‌ی زیاتر مایه‌ی ئازار بو، هه‌ندیک جار ئه‌و هیزانه‌ی به‌رانبه‌ر یه‌کتر شه‌ریان ده‌کرد، خزم و که‌سی یه‌کتر بون، ته‌نانه‌ت له‌ناو چۆمان گه‌نجیک له شه‌ری پارێی و یه‌کیتی کوژرا، به‌ده‌ست ئه‌و هیزه‌ی باوکی تیدابو (چۆمانی، ۱۰ ئابی ۲۰۲۲، چاوپیکه‌وتن). پێویسته‌ بگوتری قوربانیانی ئه‌و شه‌ره‌ بیه‌ودانه، ته‌نها چه‌کاره‌کان نه‌بون، به‌لکو که‌سانی مه‌ده‌نی و بی‌لایه‌نیش قوربانی سه‌ره‌کی شه‌ره‌کان بون، به‌تایبه‌ت به‌هۆی توپبارانی هه‌ره‌مه‌کی و دوربه‌دوری لایه‌نه‌کان بۆ سه‌ر یه‌کتر، که به‌مه‌ش چه‌ندین که‌س کوژران، یان بریندار و که‌م ئه‌ندام بون (بارزانی، ۲۰۲۲، ۳۳۸-۳۳۹)، بۆ نمونه له وەرتی ئافره‌تیکه‌ی دوگیان، خۆی و کۆرپه‌که‌ی ناو سکی له شه‌ری یه‌کیتی و پارێی له ساڵی ۱۹۹۷ کوژران (حاجی ره‌حمان، ۲۶ ئابی ۲۰۲۲، چاوپیکه‌وتن). یاخود شیایوی گوته‌ خه‌لکی ناوچه‌که هه‌ر باجی توپباران و ته‌قه‌ی حیزبه کوردیه‌کانیان نه‌ده‌دا، به‌لکو به‌ده‌ست توپخانه‌ی ئێران و فرۆکه‌کانی تورکیاش ده‌یان نالاند، که هه‌ر جاره‌ی لایه‌نیک له حیزبه کوردیه‌کان ده‌یانیه‌نانه سه‌ر خاکی نیشتمان، بۆ نمونه: هینانی پاسداری ئێرانی له‌لایه‌ن یه‌کیتی له ساڵی ۱۹۹۶ و هینانی جه‌ندرمه‌ی تورکیا له‌لایه‌ن پارێی له ساڵی ۱۹۹۶ و ۱۹۹۷ (سلیمان به‌گ، ۱۵ ئابی ۲۰۲۲، چاوپیکه‌وتن).

جیگه‌ی خۆیه‌تی لیژده‌ ئاماژه‌یه‌ک به‌وه‌ش بکه‌ین، ده‌یان که‌س له خه‌لکی ناوچه‌که، که به‌هۆی شه‌ره‌کانی براکوژی ئاواره‌بوون، یان له خیزانه‌کانیان دا‌برابون، نه‌یان‌توانی له مه‌راسیمی ناشتن و به‌خاکسپاردنی نزیکترین ئازیزانیاندا به‌شداربن، بۆ نمونه له تشرینی دوهمی ۱۹۹۶ باوکیک به‌ناوی (عه‌لی مه‌ولود حه‌مه‌ده‌مه‌ین) له گوندی سه‌رنه‌وس (دۆلی خانه‌قا) نه‌یتوانی به‌شدار یه‌ر سه‌ر پاسیمی ناشتن و پرسه‌ی کۆره کوژراوه‌که‌ی بیته (خدر، ۲۸ ئابی ۲۰۲۲، چاوپیکه‌وتن)، هه‌روه‌ها هاوولایه‌تیه‌کی دیکه به‌ناوی (په‌روین جه‌لال حه‌مه‌ده‌مه‌ین) نه‌یتوانی به‌شدار یه‌ر پرسه‌ی (جه‌لال به‌گ ده‌رگه‌له‌یی) باوکی له شاری رانیه له ئازاری ۱۹۹۸ بکات (میر حه‌مه‌ده‌مه‌ین، ۲۲ ئابی ۲۰۲۲، چاوپیکه‌وتن). ده‌بی چ ئازار و که‌سه‌ریکی گه‌وره بیته، که‌سانیک نه‌توانن له نه‌خۆشی سه‌ره‌مه‌رگدا سه‌ردانی ئازیزانیان بکه‌ن، یان له پرسه و مه‌راسیمی به‌خاکسپاردنیان ئاماده‌بن، ته‌نها به هۆی ئه‌وه‌ی لایه‌نگیری پارێکی سیاسی جیاوازن!

له‌لایه‌کی دیکه‌وه، له‌نیو قوربانیانی شه‌ری براکوژی، که‌سانیک هه‌بون هه‌تا ئیستاش گۆرغه‌ریب و بیسه‌روشیین، ئازیزانیان هه‌لوه‌دای بیستنی هه‌والیکیان، به‌جۆریک دوچاری دۆخیکه‌ی نائاسایی بون، وه‌ک یه‌کیک له کۆری قوربانییه‌کان به‌ چاوی پره‌وه وتی: "دوای بیسه‌روشینبونی باوکم، ژیانمان مه‌رگیکی

لهسه رخوی به ئازاره" (مهحمود، ۱۴ ئابی ۲۰۲۲، چاوپیکهوتن). پیویسته بگوتری له ئه نجامی ئه و شه پانه دا سهدان مندا له هتیو و، دهیان ئافرهت بیوه ژن بون، دهیان دایک و باوک به هوی کوژرانی روله کانیا ن جه رگ سوتاوبون، به مهش توشی ئازاریکبون، مهگه ره خویان لی تیگه ن (مهحمود، ۱۴ ئابی ۲۰۲۲، چاوپیکهوتن).

لهیه ک دابری نی کومه لگه یه کیکی دیکه له کاریگه ریه نه رینه کومه لایه تییه کانی شه ری براکوژی بو، چونکه ئه و ناکوکی و مملانی ناته ندروسته ی له نیوان لایه نه سیاسیه کانداه بو، به خیرایی شو رپوه بو ئه نیو خه لکه که ش. له راستیدا پیشته ر په یوه ندیه کی دوستانه ی پته و له نیو خه لکه که دا هه بو، به جو ریک که که سینک له گوندیک دهمرد، هه مو لادییه کان پرسه بار ده بون و، بو ماوه ی زیاتر له ۶ مانگ شای و داوه تیان نه ده گیرا، به لام به هوی مملانی حزبی و شه ری براکوژی هه خه لکه که ته واو له یه کتر دورکه وتبونه وه و چیتر به ناخوشی یه کتر کاریگه ر نه ده بون (سلیمان به گ، ۱۵ ئابی ۲۰۲۲، چاوپیکهوتن)، له وهش زیاتر نه ک هه ر په یوه ندیه کانی سارد کردبونه وه، ته نانه ت وای لیته اتبو به هوی جیاوازی ئینتیمای حزبه وه به شداریان له پرسه ی که سه نزیکه کانی خو شیاندانه ده کرد، بو نمونه له گوندی دهر به ند ئاموزیه ک به هوی جیاوازی ئینتیمای حیزبایه تی به شداری ناشتنی ته رمی دو ئاموزاکه ی نه کرد (دهر به ندی، ۲۰ ئابی ۲۰۲۲، چاوپیکهوتن؛ میر حه مه ده مین، ۲۲ ئابی ۲۰۲۲، چاوپیکهوتن)، که ئه مه له گوند و شاره دیکانی دیکه ی ده قه ره که ش به رچاوده که وئ. به مجوره ده کری بلین له و رۆژگاره دا په یوه ندیه حزبه یه کان له سه روی په یوه ندیه خزمایه تییه کانه وه بون.

شیاوی باسه، جیاوازی حزبایه تی به جو ریک به سه ر خه لکه که وه کاریگه ربو، یه کیک له و پرسیارانه ی له کاتی خوازیبنی هه ر کچیک جه ختی له سه ر ده کرایه وه، ناسنامه ی حیزبی کوره که و بنه ماله که ی بو، له ئه نجامدا دهیان دلدار به دل به ر و دلخوازه کانیا ن نه گه یشتون، که رهنگه رهوشی کومه لایه تی خه لکه که یارمه تیده ر نه بی، بوئه وه ی لی ره وه کو نمونه ناویان به نین (دهر به ندی، ۲۰ ئابی ۲۰۲۲، چاوپیکهوتن)، له وهش زیاتر نمونه ی وامان هیه، کاتیک سه روکی خیزان ئاواره بو، به هوی جیاوازی حزبایه تی له لایه ن ماله باوانیه وه ریگه نه دراوه هاوسه ره که ی له گه لیدا بچیت، به مهش خیزانه که هه لوه شاره ته وه، هه روه ها سهدان مالیش به هوی ئه و شه پانه وه بونه ته دو به ش، به شیکی له سنوری پاریزگای سلیمانی و پاژه که ی دیکه یان له سنوری پاریزگای هه ولیر بون، به مهش په یوه ندیه کانیا ن لاوازیون و، شیرازه ی خیزانه کان تیگچوه (چۆمانی، ۱۰ ئابی ۲۰۲۲، چاوپیکهوتن؛ خدر، ۲۸ ئابی ۲۰۲۲، چاوپیکهوتن). به مشیوه یه ده کری بگوتری، په یوه ندی خیزانی به هوی شه ری براکوژی هه و ه گورزی گه وره ی به رکه وتوه.

له لایه کی دیکه وه، شه ری براکوژی هوکاری سه ره کی بو بو ئه وه ی کومه لیک به های پیروز و جوان له ناوچه که دا کال ببه وه یاخود به ره و نه مان بچن، بو نمونه ماموستایانی ئایینی و ریش سپی و به سالاجوان، که له کومه لگه ی کوردی به (باله کایه تی و وه رتی) شه وه به چاوی ریزه وه سه یر ده کرین و، خه لکی بیئه ده ببیان له عاست (ئاست) ناوینی، که چی به هوی شه ره کانی براکوژی هه بارودوخیک هاتبوه ئاراوه، که دهیان که س له ماموستایانی ئایینی و به ته مه ن و پیاوماقول له لایه ن چه کدارانی حزبه کانه وه، به هوی جیاوازی حزبی سوکایه تیان

پئ دهکرا و کهسایه تییان دهروشینرا، هه ندیکیان به جۆریک شکینران ئیستاشی له گه‌ل بیت له پوی مه‌عنه‌ویه وه هه‌له‌ستانه‌وه (دهر به‌ندی، ۲۰۲۲، ۲۰ ی ئابی ۲۰۲۲، چاوپیکه‌وتن). یاخود ئافره‌تان که به‌چاوی سۆز و شکومه‌ندیه‌وه لییان دهر وانری، ته‌نانه‌ت له کورده‌واریدا ده‌گوتری: "سه‌گیش به ئافره‌ت ناوه‌ری"، که چی له شه‌ری براکوژی ده‌یان ئافره‌ت به گه‌نج و پیره‌وه، لیاندر او و سوکایه‌تیان پیکرا (میر حه‌مه‌ده‌مین، ۲۲ ی ئابی ۲۰۲۲، چاوپیکه‌وتن)، ده‌یان ژن و مندالیش له زیندانه کاتییه‌کانی حزب له ناوچه‌که، خزینران و، هیچ گه‌رینتییه‌کیش نه‌بو که له ئامه‌ده‌نه‌بونی پیاوه‌کانیان گیچه‌لیان پیناکری (چۆمانی، ۱۰ ی ئابی ۲۰۲۲، چاوپیکه‌وتن). هه‌روه‌ها زۆرجار مزگه‌وته‌کان ده‌بونه شوینی پیکدادانی چه‌کداری لایه‌نه‌کان، ئه‌مه‌ش خۆی له‌خۆیدا ئاماره‌یه بو شکاندنی شکو و پیروزی شوینه ئایینییه‌کان (چۆمانی، ۱۰ ی ئابی ۲۰۲۲، چاوپیکه‌وتن). پیویسته ئه‌وه‌ش بگوتری شه‌ری براکوژی دیارده‌یه‌کی ناشیرنی له‌ناو کومه‌لگه‌دا بوژانده‌وه، که پیشتر له‌لایه‌ن رژیمی به‌عسه‌وه په‌یره‌وه ده‌کرا، ئه‌وه‌یش به جاسوسکردنی خه‌لک و خزم و کهس بو، به‌سه‌ر یه‌کتره‌وه، به‌شیک خه‌لکیش له‌پیناو بریک پاره یان ده‌ستخۆشیه‌ک ئاماده‌بون رۆلی شو‌فار (جاسوس) بو حزبه‌کان بگێرن، ئه‌مه‌ش متمانه و په‌یوه‌ندی نیوان خه‌لکی، ته‌نانه‌ت له نیوان کهس و کاره‌کاندا که‌مه‌ده‌وه (وه‌رتی، ۱۱ ی ئابی ۲۰۲۲، چاوپیکه‌وتن).

جیگه‌ی گوته‌، زۆر جار حزبه‌کان بو کۆنترۆلکردنی باله‌کایه‌تی و وه‌رتی هیزی ناوچه‌کانی دیکه‌یان ده‌هینا، که ئه‌مانه به‌شیکیان له ناوچه‌کانی خۆیان له‌سه‌ر جیاوازی حزبی ئازاردرا بون، بۆیه تۆله‌ی خۆیان له خه‌لکی ئه‌و ناوچه‌یه ده‌کرده‌وه و، زۆرتین سوکایه‌تیان به خه‌لکی ناوچه‌که ده‌کرد، هه‌ندیکیش له‌وه‌هیزانه‌رقی ناوچه‌گه‌ری و خه‌له‌کیان به دانیشتوانی ده‌قه‌ره‌که ده‌رشت (وه‌رتی، ۱۱ ی ئابی ۲۰۲۲، چاوپیکه‌وتن). به‌کورتی ده‌کری بگوتری، شه‌ری براکوژی له دیدی خه‌لکی ناوچه‌که شه‌ری نه‌هیشتنی پیروزی و به‌ها جوانه‌کان بو، له روانینی ئه‌وان ئه‌و ماوه‌یه رۆژگاریکی هینده ره‌شه که تیدا کهس له گیان و سامان و شکوی خۆی و خه‌زانه‌که‌ی خاترجه‌م نه‌بوه (چۆمانی، ۱۰ ی ئابی ۲۰۲۲، چاوپیکه‌وتن؛ وه‌رتی، ۱۱ ی ئابی ۲۰۲۲، چاوپیکه‌وتن).

ئه‌گه‌ر ئاو‌ریک له لیکه‌وته‌کانی شه‌ری براکوژی له‌سه‌ر پرۆسه‌ی په‌روه‌رده و فیژکردن بده‌ینه‌وه، بۆمان ده‌رده‌که‌وی شه‌ری براکوژی زیانی گه‌وره‌ی له پرۆسه‌که داوه، چونکه له‌و کاته‌دا قوتابخانه و خویندنگه‌کان (که بۆخۆیان له‌پوی چه‌ندیتییه‌وه که‌مبون) له‌بری پرۆسه‌ی خویندن بوبونه باره‌گا و شوینی مانه‌وه‌ی هیزه چه‌کداره‌کان، له‌و باره‌یه‌وه گه‌واهی ده‌ریک ده‌لی: "له‌سه‌ر قوتابخانه‌ی قه‌سری، چه‌کی دۆشکه دانرابو. له قوتابخانه‌ی گوندی ره‌زانیش حیزبیک باره‌گای دانابو، که له‌هه‌مان کاتدا پرۆسه‌ی خویندنیش له چه‌ند ژوریک خویندنگه‌که به‌رده‌وام بو، ئه‌وه‌ی نامۆبو ئه‌وه‌بو، چه‌کداره‌کان داویان له قوتابی و مامۆستا‌کان ده‌کرد ده‌نگ به‌رز نه‌که‌نه‌وه و بیزاریان نه‌که‌ن!" (مصطفی، ۲۶ ی ئابی ۲۰۲۲، چاوپیکه‌وتن)، بینه به‌رچاوت، به‌یانیان مندالان که ده‌چنه قوتابخانه، له‌بری به‌خه‌ره‌اتن و باوه‌شیک گه‌رمی مامۆستایانه به‌م دیمه‌نه پيشوازیان لیکری، چۆن و چی فیژده‌بن؟! هه‌ر له‌و ماوه‌یه‌دا مزگه‌وته‌کان، که هه‌ندیکیان حوجره‌ی تاییه‌ت به فیژبونی زانسته شه‌ریه‌کانیان هه‌بو، کرابونه باره‌گای هیزه شه‌رکه‌ره‌کان و به‌مجۆره هه‌م پرۆسه‌ی خویندن، هه‌م ئه‌نجامدانی

ئەرك و سروته ئایینیەكان، وهك پیداوێستی رۆخی خەلكی ناوچهكه پهكی دهكهوت(چۆمانی، ۱۰ی ئابی ۲۰۲۲، چاوپێكهوتن).

ئەوهشمان لهبیر نهچی، لهو كاتهدا زۆریه ی مامۆستاكان، له دهرهوه (ههولێر به تاییهت) دههاتن بۆ ناوچهكه، ئەگه رچی لهو په ری دلسۆزیدابون بۆ پیشهكه یان، بهلام دۆخی ناله باری شه ر زۆریه یانی ناچار کرد بو نه توانن له ناوچهكه دا بمیننه وه، جگه له وهش فه قیری و سهختی ژیان هاندەر نه بو تا دایكان و باوكان به تاسه وه منداله كانیان بخه نه بهر خویندن، بهلكو هه ر كه پیده گه یشتن دهیانكردنه چهكدار، بهو ئومیده ی له ریگه ی موچه كه یانه وه گوزهرانیان باشتتر بکه ن (وه رتی، ۱۱ی ئابی ۲۰۲۲، چاوپێكهوتن). راستیت دهوی، لهو رۆژگار هدا ئەوه ی له بیری حزبه كانی باشوری كوردستاندا بو، ئەوه بو چون له شه ر ی براكوژی و كوردكوژیدا براوه بن، نهك پرۆسه ی خویندن و پهروه رده ی نه وه یه كی نه ته وه كه مان، له ئەنجامیشدا پرس ی پهروه رده زیانی گه وره ی بهر كهوت و، به شیکی بهر چاوی خویندكاران نه یانتوانی خویندن ته واوبكه ن، بۆیه زۆریکیان دوا ی رۆخانی رژی می به عس (۲۰۰۳) جاریکی تر له خویندنی شه وانه دهستیان به خویندن كرده وه (چۆمانی، ۱۰ی ئابی ۲۰۲۲، چاوپێكهوتن).

دهكری بلیین، له رۆژگاری شه ر ی براكوژی، نهك هه ر ئەوه ی پرۆسه ی خویندن و پهروه رده نزیك بو له سفر، بهلكو له وهش زیاتر به هوی شه ر ی راگه یاندنی حزبه كان، كه جوین و سوکایه تیان به یه كتر دهكرد، ته نانهت به كوژراوه كانی یه كتریان دهگوت (كه لاک)، ئەو شه ر ی راگه یاندنه سنوری هه مو پیرۆزیه نشتیمانی و نه ته وه ییه كانی به زانده بو، ئەمهش کاریگه ری خراپی كرده سه ر گوفتار و رهفتار و ئەفكاری كه سیتی تاکی كورد، كه تاکیکی توره و توندوتیژییت و، له كاتی گفتموگو و مشتومر وهكو پیویست ده م پاك و نه رمونیان نه بی (حاجی شه ریف، ۲۰۲۱، ۳۵۹)، هه ر به هوی راگه یاندنه وه ئەده بی هجو له نیو كومه لگه بره وی سه ند بو، لایه نگرانی حزبه كان هینده کاریگه ر بون به ده زگای راگه یاندنه كانیان، له كۆلان و مه جلیسه كاندا جوین و سوکایه تییه كانیان دهگوتنه وه.

ئەگه ر بچینه سه ر کاریگه ری شه ر ی براكوژی له سه ر لایه نی ته ندروستی، ئەوه ده بیینن ئەو كه رتهش ته واو زیانمه ند بوه، ئەمهش به هوی ئەوه ی له ئەنجامی شه ر و توپبارانی ناوچه كه له لایه ن لایه نه شه ر كه ره كان، خهلكیکی زۆری مه دهنی و شه ر كه ر بریندار ده بون و پیویستیان به چاره سه ر ده بو، ئەمهش واتای ئەوه ی ده گه یاند ناوچه كه پیویستی به ده رمان و ئامیری ته ندروستی و كارمه ندی كارامه ی زیاتر بو، كه چی به پیچه وانه وه، به هوی گه مارۆی حزبه كان بۆ سه ر ده قه ره كه، زۆر كه م پیداوێستی پزیشکی ده گه یشته ده ست دانیشتوان، هه روه ها زۆر جار ان بنكه ته ندروستییه كان له لایه ن چهكداره كانه وه تالان دهكران، هه روهك ۴ جار ان ئەمه به سه ر نه خو شخانه ی چۆماندا هات (چۆمانی، ۱۰ی ئابی ۲۰۲۲، چاوپێكهوتن). هه ر له م سۆنگه یه وه پیویسته بگوتری دیمه نه كانی شه ر ی ناوخو کاریگه ری خراپیان له سه ر لایه نی دهرونی خهلكی ناوچه كه جیهیشت، كه هه ندیکیان تا ئیستاش نه گه راونه ته وه دۆخی سروشتی خویان (میر حه مه ده مین، ۲۲ی ئابی ۲۰۲۲، چاوپێكهوتن).

له لایه کی دیکه وه، شهپری براکوژی بوه هۆکاریک بوئه وهی شیرازهی کومه لگه تیکبچی، ئەمهش به هۆی ئەوهی حهزبهکان له پیتا و بردنه وهی شهپهکه، کهسانیکیان بهرز ده کرده وه و پله و پۆستیان پیده دان، که هیچ کارامهیی و شیانیکیان تیدا نه بو، جگه له توندوتیژی و پیاو کوژی و، سهله مینه وهی خه لکی لێیان، که ئەمهش کاریگه ری قولی نه رینی له سه ر ناوچه که به جیهیشت (چۆمانی، ۱۰ ی ئابی ۲۰۲۲، چاوپیکه وتن).

ژینگه ی ناوچه که هاوشیوهی دانیشتوانه که ی، له زیانه نه رینه کانی شهپری براکوژی ده ربازی نه بو، به و پیتیه ی هه ندیک جار لایه نه شهپه که رهکان بو ریگری له هیزی به رانه ر پرد و ریگا کانیان ده ته قانده وه، هه روه ها زۆر جار ان پوان و دارستان و رهز و باخاته کان به هۆی توپاران وه دی شه وتین، یا خود هه ر به مه به ست ده سوتینران، جگه له مهش له و رۆژگار هدا له سه ر زۆربه ی شاخ و به رازی و ته پۆلکه کان سه نگه ر (ره بیه ی سه ربازی بونیادنران، که ئەمهش دیمه نیکی سامناک و ناشیرنی به ناوچه که به خشی بو (وه رتی، ۱۱ ی ئابی ۲۰۲۲، چاوپیکه وتن)، سه رباری هه مو ئەوانهش به گوته ی خه لکی ناوچه که هه تا به ر له شهپری براکوژی نه وه ده کان، له زۆربه ی شاخه کانی ناوچه که مامز و بز نه کیوی و هاوشیوه کانیان هه بون، که چی دوا ی ئەو شهپانه ئەو ئازه لانهش به یه کجاری له چاوانی خه لکی ناوچه که ون بون، وه ک ئەوه ی ئەوانیش چیدیکه به رگه ی گه واهی ئەو هه مو شهپه خویناویه ی براکان نه گرن (خدر، ۲۸ ی ئابی ۲۰۲۲، چاوپیکه وتن).

ته وه وهی دوهم: کاریگه ری شهپری براکوژی له سه ر پهوشی ئابوری و گوزهرانی دانیشتوانی ده شه ره که

باله کایه تی و وه رتی، به هۆی ژینگه ی له بار و خا که به پیته که یانه وه، سه ر ده مانیک (۱۹۶۱-۱۹۸۳) نه ک هه ر به شی بژیوی ژیا نی خو یان به ره مه ی کشتوکالی و ئازه لاریان به ره مه ده هینا، به لکو به شیک له پینداویسته کانی بزوتنه وه ی رزگار یخوازی باشوری کوردستانیشیان دا بینده کرد. به لام شهپری براکوژی کاریگه رییه کی وا قولی له سه ر ده شه ره که و خه لکه که ی دانا، هه تا دا بین کردنی ژیا نیکی کوله مه رگانه بو خو شیان کاریکی سه خت بو، که ئیمه هه ولده ده یین گرن گترین ئەو لیکه وته ئابوریانه به دیار بخه یین.

به ر له هه مو شتیک پیویسته ئاگادار بین، له نه وه ده کانی سه ده ی رابردو خه لکی عیراق به گشتی له هه ژاریدا ده ژیان، ئەمهش به هۆی ئەو ئابلقه یه ی له لایه ن ئەمه ریکا وه خرابوه سه ر عیراق. له و دوخه دا حکومه تی عیراقیش گه مارۆی خستبوه سه ر باشوری کوردستان و، داموده زگا فه رمیه کانی له کانونی یه که می ۱۹۹۱ ه وه له کوردستان کشانده بو، به مهش ها ونیشتمانیا نی کورد باجی دو گه مارۆیان ده دا (مه حمود، ۲۰۲۱، ۱۴۹)، ئەو په وشه بو باله کایه تی و وه رتی سه ختتر بو، چونکه له لایه ک گو ره پانیکی سه ره کی شهپه خویناویه کانی براکوژی بون، له لایه کی تر گه مارۆی لایه نه شهپه که ره کانی له سه ر بو، ها توچۆ و هینانی کالا و خو راک بو ناوچه که ئاسان نه بو، بۆیه له بیر وه ری دانیشتوانی ده شه ره که ئەو ماوه یه به سالانی گرانی و قاتوقری ناسراوه و، که س خو زگه ی پی ناخو ازیت، که جاری وا هه بوه نانه ره قه یه کیش له هه ندیک له ماله کاندانه بو، به تاییهت بو ئەوانه ی سه ردار و به خیو که ری ماله که یان له ده ستچوه، یا خود به هۆی جیاوازی حزبی و شهپری براکوژی وه ئاواره بوه (خدر، ۲۶ ی ئابی ۲۰۲۲، چاوپیکه وتن).

لهو رۆژگارهدا زۆر بهی ههره زۆری خه لکی باله کایه تی و وهرتی بو دابینکردنی بژیوی ژیانان پشتیان به کشتوکال (گهنم و جو و توتن به تایبتهت) و ئاژه لداری یان ههر دوکی به یه که وه (ئه وهی پپی ده گوتری ئابوری تیکه ل) ده به ست، که ئامانجی سه ره کیان خو بژیوی بو، زیاتر له وهی سه رمایه داری و ناردنه بازار بیت، به جو ریک خه لکه که بو دابینکردنی پیداو یستییه یه که مینه کانی ژیانان تیده کوشان، یان راستره بلین ههر به شی پیویستی خویانان پپ به ره م ده هات، ئه وهی له پیداو یستی خویان ده مایه وه، ده یانفرۆشت و پیداو یستییه کانی دیکه یان به پاره که ی فه راهم ده کرد. له راستیدا شه ری براکوژی کاریگه ری قولی له سه ر ژیان جوتیاران دانابو، له لایه ک زۆر جارن به هوی توپباران و ته قه ی چه کی قورسه وه کشتوکال و ره ز و باخاته کانیان ده سوتا، له لایه کی دیکه وه به هوی ئه و ئابلقه یه ی له سه ر ناوچه که بو ساغکردنه وهی به ره مه کانیان و، کرینی پیداو یستییه سه ره کییه کانی ژیانان کاریکی قورس و زیده زحمه ت بو، بویه رۆژ به رۆژ ریژه ی جوتیاران له ناوچه که دهیدا له که می، چونکه دلنیانه بون به هوی شه ری براکوژی وه هتا کاتی خه له و خه رمان و پیگه یشتنی به ره مه کانیان له ناوچه که ده مینه وه و له ره نجی ده ستیان ده خون، بویه رویان ده کرده چه کداری و، ده بونه شه رکه ری حزبه کان (عه بدوللا، ۲۶ ی ئابی ۲۰۲۲، چاوپیکه وتن).

پیویسته بگوتریت، به هوی زۆری و چری شه ره کانی براکوژی، حیزبه کان پیویستی زۆریان به شه رکه ره هبو، بویه ئه وانیش زیاتر به ته نگ سه ره که وتنی خویان له ریگی به چه کدارکردنی خه لکه که وه بون، وه ک له گرنگیدان به که رتی کشتوکال و دابینکردنی ئابوری خو بژیوی، به مانایه که ی دیکه به مجوره زیاتر ده یانتوانی خه لکی ناوچه که کوئترۆل بکه ن و به ویستی خویان له شه ری براکاندا به کاریان به یتن (وه رتی، ۱۱ ی ئابی ۲۰۲۲، چاوپیکه وتن).

ئاژه لداری، که هاوشانی کشتوکال رۆلی بنچینه یی له دابینکردنی خو بژیوی دانیشتوانی ده قه ره که ده بیینی، ئه و که رته ش به هوی شه ری براکوژی گورزی کاریگه ری به ره که وت، له لایه ک زۆر جارن دارستان و پوش و پاونه کان ده سوتان، که سه رچاوه ی سه ره کی خوراکي ئاژه له کانیان بون (چۆمانی، ۱۰ ی ئابی ۲۰۲۲، چاوپیکه وتن)، ته نانه ت هه ندیک جار لایه نه شه رکه ره کان وه کو هیژیکی داگیرکه ره له خاکیکی داگیرکراودا مامه له یان ده کرد، بو نمونه کویرکردنه وهی کانی و سه رچاوه کانی ئاو و، چاندنی مین له سه ر ریگه و پاونه کان (بو نمونه بروانه: بارزانی، ۲۰۲۲، ۲۷۵).

جگه له وه، له ماوه ی شه ری براکوژیدا فرۆشتن و ساغکردنه وهی به ره مه ئاژه لیه کان کاریکی ئاسان نه بو، به تایبته ت که هه ندیک له و به ره مه مانه به رگه ی مانه وهی زۆریان نه ده گرت و خراپ ده بون، هه روه ها حکومه تی هه ریمایش به هوی شه ری حزبه سیاسیه کانه وه نهیده توانی له روی قیته رنه ری و پیدانی عه له ف (ئالیک) وه هاوکاری ئاژه لداران بکات، هه مو ئه و هوکارانه وایان ده کرد به ره به ره ریژه ی ئاژه لداران که م بیته وه و، ئه وانیش وه ک جوتیاران رو بکه نه چه کداری، که ئه مه ی دواییان له و رۆژگارهدا هه م باشتر بژیوی ژیان دابین ده کردن،

همه‌میش حزبی که هه‌بو خاوه‌نداریان بکات و له‌کاتی پیویست دا و، له‌نه‌بونی سه‌روه‌ری یاسادا پاریزگاریان لیکات (عه‌بدوللا، ۲۶ ی ئابی ۲۰۲۲، چاوپیکه‌وتن).

له‌لایه‌کی دیکه‌وه، شه‌ری براکوژی دۆخیکی هینابوه ئاراوه، که ریگه‌ی به‌ئه‌فسه‌ر و چه‌کداره‌کان ده‌دا گیچهل به‌ ئاژه‌لداران بکه‌ن و، به‌ بیانوی جو‌راوجور ئاژه‌لیان لی بستین (به‌تایبه‌ت له‌ بازگه‌کان، که ئه‌مه‌ش هینده‌ی تر ره‌وشی ئاژه‌لدارانی سه‌خت ده‌کرد، ئه‌وه‌تا به‌گوته‌ی گه‌واهیده‌ریکی ناوچه‌که‌ ته‌نها له‌ رۆژیکدا هه‌تا رانه‌که‌ی گه‌یاندوته‌ زوزانه‌که‌یان که به‌ (کوێستانی ویزی) ناسراوه، ۷ سه‌ر مه‌ری وه‌ک سه‌رانه‌ لی سه‌نراوه (حه‌مه‌ده‌ره‌ش، ۲۷ ی ئابی ۲۰۲۲، چاوپیکه‌وتن). له‌ راستیدا، چه‌کدارانی حیزبه‌کان هیچیان سلیمان له‌ تالانی و به‌زور سه‌رانه‌ وه‌رگرتن له‌ ئاژه‌لداران نه‌ده‌کرده‌وه، یاخود خاوه‌نه‌کانیان ناچارده‌کرد وه‌ک دیاری یان به‌نرخیکی ره‌مزی پینان بفروشن (محمدامین، ۲۹ ی ئابی ۲۰۲۲، چاوپیکه‌وتن).

جی خویه‌تی بلین، له‌و ماوه‌یه‌دا دیارده‌یه‌کی دزیو و نامۆ له‌ ناوچه‌که‌دا سه‌ری هه‌لدا، ئه‌ویش دیارنه‌مانی گۆک و گیسک و قه‌ل و قازی خه‌لکه‌که‌ بو له‌ شه‌واندا، له‌ سه‌ره‌تادا خه‌لک هۆکاری دیارنه‌مانی ئاژه‌ل و په‌له‌وه‌ره‌کانیان نه‌ده‌زانی، به‌لام دواتر بۆیان ده‌رکه‌وت هیندیک له‌ ده‌سته‌ چه‌کداره‌کان که‌لک له‌و ره‌وشه‌ نائاساییه‌ی ناوچه‌که‌ وه‌رده‌گرن و، شه‌وانه‌ له‌ ره‌بیه‌ و ساتره‌کانیان شو‌رده‌بنه‌وه‌ بۆ لادیکان و هه‌رچه‌کیان له‌ ئاژه‌لی دابه‌سته‌ و په‌له‌وه‌ری ناوچه‌که‌ به‌رده‌ست ده‌که‌وی، له‌ کۆلیت و ته‌ویله‌ی خه‌لکه‌که‌ به‌نه‌ینی تالانی ده‌که‌ن و، ده‌یانبه‌نه‌وه‌ باره‌گاکیان، به‌مجۆره‌ به‌زم و دانیشتنی شه‌وانه‌یان پیگه‌رم ده‌که‌ن، بی ئه‌وه‌ی گوی به‌ نازار و ماندوبونی ره‌نجده‌رانی ناوچه‌که‌ بده‌ن! له‌ ئه‌نجامدا خه‌لکه‌که‌ ناچاربون شه‌وانه‌ ئیشک بگرن، یاخود له‌ نزیک ئاژه‌له‌کانیان بخه‌ون (خدر، ۲۶ ی ئابی ۲۰۲۲، چاوپیکه‌وتن).

له‌لایه‌کی دیکه‌وه، به‌هۆی له‌باری ژینگه‌ و سه‌روشتی جوگرافی باله‌کایه‌تی و وه‌رتن، که ناوچه‌یه‌کی فینکه‌ و ده‌یان کوێستانی دلگیری له‌خۆی گرتوه، وایکرده‌ گونجاو بی‌ت بۆ هه‌نگه‌وانی و به‌ره‌مه‌پینانی هه‌نگوین، به‌لام ئه‌م سیکته‌ره‌ش له‌ رۆژگاری شه‌ری براکوژیدا به‌ره‌و پوکانه‌وه‌ و نه‌مان رۆشت، ئه‌مه‌ش به‌هۆی هه‌ستیاری پیشه‌که‌ له‌لایه‌ک و، توپبارانی کوێرانه‌ (عه‌شوایی) و تالان و به‌زور سه‌ندنی هیزه‌ چه‌کداره‌کان له‌لایه‌کی دیکه‌وه، هه‌روه‌ک یه‌کیک له‌ هه‌نگه‌وانانی ناوچه‌که‌ ئاماژه‌ به‌وه‌ ده‌کات، که نزیکه‌ی ۸۰۰ کوره‌ هه‌نگی به‌تالان براوه‌ (مام ئه‌حمه‌د، ۲۶ ی ئابی ۲۰۲۲، چاوپیکه‌وتن).

پیشه‌گه‌ران و فروشیاره‌ بچوکه‌کان، قوربانیه‌کی تری ده‌ستی شه‌ری براکوژی بون، پیشه‌گه‌ران که به‌ته‌نیشته‌ خانوی ماله‌کانیان ژوریکیان بۆ ئه‌نجامدانی پیشه‌که‌یان ته‌رخانده‌کرد و، هه‌ندیک له‌ پیویستییه‌کانی خه‌لکه‌که‌یان پر ده‌کرده‌وه، له‌و ره‌وشه‌ سه‌خته‌ی شه‌ری براکوژیدا، ئه‌وانیش نه‌ده‌پرژانه‌ سه‌ر پیشه‌که‌یان، هاوکات زورجار توپاران و سوغره‌ و سه‌رانه‌ سه‌ندن ته‌نگی به‌وانیش هه‌لده‌چنی، ئه‌و دۆخه‌ بۆ دوکانداره‌ بچوکه‌کانیش به‌هه‌مان شیوه‌ بو، تالانکردنی دوکانه‌کان و به‌زور سه‌ندنی شت لییان و نه‌دانه‌وه‌ی قه‌رزه‌کان پینان، دیارده‌یه‌کی به‌ربلاوبو له‌ ناوچه‌که‌دا (مسته‌فا، ۲۷ ی ئابی ۲۰۲۲، چاوپیکه‌وتن).

شیاوی ئاماژهیه، که شوهه وای فینک و سروشتی جوگرافی باله کایه تی و وهرتی، که تهژی بو له کانی، تاڤگه، بیرم، روبر و زهنویر (شوینی بلند و به ئاو و فینکی کویستان)، سه رباری بونی شوینه واری میژویی و ئایینی، هه مو ئه وانه وایانکردبو ناوچه که ته و او گونجاو بیت بوئه وهی ببیته شوینیکی گهشتیاری (پوستی، ۲۰۱۱، ۱۳۰)، به لام له و رۆژگاره دا نه حکومه تی ههریم ده پیرژایه سه ر ئاو ردا نه وه له دروستکردنی پرد و رینگه و بان و پیوستیه گهشتیارییه کانی ناوچه که، نه خه لکه که ش ده سه لاتی بونیادنانی ئه و پروژانه یان هه بو، له هه موشی گرنگر به هوی زوری و سه ختی شه ره کانی ناوحو، ژینگه ی دلرفینی ناوچه که نه ک گهشتیاری بوخوی کیش نه ده کرد، به لکو وایکردبو دانیشتوانی ناوچه که خوشیان لی رابکه ن (عه بدوللا، ۲۶ ی ئابی ۲۰۲۲).

به کورتی ده کوی بگوتی، له و رۆژگاره زوربه ی خه لکی ناوچه که له ژیانیکی کوله مه رگیدا ژیاون، حزبه سیاسییه کانیش نه ک هه ر هیه هه نگاویان بو باشترکردنی ژیانان هه لنه هیناوه، به لکو له کاتی شه ره کاندایه وکو پیوست گرنگیان به پاراستنی گیان و مالی هاوالاتیانیش نه داوه، به لکو زور جار به بیانوی جیاوازی ئینتیمای حزبی ده ستیان به سه ر مولک و مالیاندا گرتوه، یاخود خانوه کانیان سوتاندون، بو نمونه سالی ۱۹۹۷ له شه ری نیوان (په که که و پارتی) نزیکه ی ۷۰ خانو له وهرتی به بیانوی لایه نگری پارتی سوتینراون، گوندی گورونی (ناحیه ی قه سری) ش که هه شت مال بو، به هه مان بیانو به ته وایی سوتینراوه (چۆمانی، ۱۰ ی ئابی ۲۰۲۲، چاوپیکه وتن؛ وهرتی، ۱۱ ی ئابی ۲۰۲۲، چاوپیکه وتن)، ئه وه له کاتی که خویان به سه ت ده رده سه ری و هه ژاری دوای راپه رینی ۱۹۹۱ بونیادیان نابون.

ئه نجام

ئه م توێژینه وهیه به چه ند ئه نجامیک گه یشتوه، له وانه:

- له دهیه ی کۆتایی سه ده ی بیسته مدا، ده قه ری باله کایه تی و وهرتی، یه کیک له گه رمترین و خویناو پترین مه یدانه کانی شه ری براکوژی نیوان حیزبه سیاسییه کانی باشوری کوردستان بو، بونی به گوره پانی شه ر چه ند لیکه وتهیه کی هه مه لایه نه ی نه ریئی به سه ر ناوچه که دا جیه یشتوه.
- له ئه نجامی ئه و شه رانه دا ده یان که س له پيشمه رگه و خه لکی مه ده نی ناوچه که کوژراون، یاخود بریندار و که م ئه ندام بون، به مجوره شیرازه ی ده یان خیزان تیکچوه و، ده یان بیوه ژن و هه تیوی لیکه وتوته وه.
- له ئه نجامی ئه و شه رانه دا په یوه ندی کومه لایه تی نیوان خه لکه که زور ساردی تیکه وتوه و، خزم و که سی داوه به گزیه کدا، ته نانه ت جاری و هه بوه به هوی جیاوازی حزبايه تی برا قسه ی له گه ل برادا بریوه، هه روه ها ده یان کیشه ی کومه لایه تی لیکه وتوته وه، که هه ندیکیان تانیستاش چاره سه ر نه کراون.
- له رۆژگاری شه ری براکوژی دا، که س له ژیان و سامان و ته نانه ت هه ندیکجار له پاراستنی حورمه ت و ناموسی دلنیا نه بوه، بۆیه له روانینی خه لکه که دا ئه و رۆژگاره به سالانی تاریکی و ناخوشی ناسراوه.

- شه‌ری براکوژی که‌رتی په‌روه‌رده‌ی له ده‌قه‌ره‌که‌دا زۆر دوا خستوه، ئە‌مه‌ش به‌هۆی ئە‌وه‌ی خویندنگه‌کان له‌بری خویندن بونه‌ته مه‌قه‌ری هه‌یه‌ چه‌کاره‌کان و، زۆر جاریش دو‌چاری تالانکاری و ویرانکاری بونه‌ته‌وه.
- که‌رتی ته‌ندروستی، هاوشیوه‌ی که‌رتی په‌روه‌رده له ئە‌نجامی ئە‌و شه‌پانه‌دا زیانی زۆری به‌رکه‌وتوه، ئە‌مه‌ش به‌هۆی که‌می و نه‌بونی ده‌رمان و پیداو‌یستی پزیشکی له‌لایه‌ک و، به‌ تالانچونی که‌لوپه‌لی نه‌خۆشخانه‌کان له‌ لایه‌کی تره‌وه.
- له‌ روی ئابوریه‌وه، شه‌ری براکوژی بۆ‌ته هۆی ئە‌وه‌ی، دانیش‌توانه‌که‌ی به‌ جوتیار، ئاژه‌لدار، هه‌نگه‌وان، پیشه‌گه‌ر و فرۆشیاره‌وه زیانی گه‌وره‌یان به‌ر بکه‌وی، چونکه‌ له‌و دۆخه‌دا دو‌چاری تالانی و سه‌رانه‌ لیوه‌رگرتن بونه‌ته‌وه و، زۆر جارانی‌ش به‌هۆی شه‌ره‌که‌نه‌وه به‌ره‌مه‌کانیان له‌ناوچوه.
- له‌و ره‌وشه‌ ئابوریه‌ سه‌خته‌دا، بۆ بژیوی ژیانان خه‌لکی روی کردۆ‌ته چه‌کداری و، بونه‌ته پيشمه‌رگه‌ی لایه‌نه شه‌رکه‌ره‌کان، حزبه‌ سیاسیه‌کانیش بۆ ئە‌وه‌ی کۆنترۆلیان بکه‌ن، ئاماده‌بون موچه‌یه‌کی که‌میان پینده‌ن. به‌مه‌ش به‌ خشکه‌یی ده‌قه‌ره‌که له‌ ئابوریه‌کی خۆبژیویه‌وه بۆ‌ته کۆمه‌لگه‌یه‌کی به‌کاربه‌ر.

The Impact of Civil war on the Balakayati and Warte Region 1993-2000

Azad Ali Maulud¹ - Luqman Braim Ahmad²

¹⁺² Department of History, College of Humanities Science, University of Raparin,
Rania, Kurdistan Region, Iraq

Abstract:

Balakayati and Warte region, an area of a considerable magnitude, It is located in northeastern part of Hawler province. Throughout the latter part of the nineties of twentieth century, the region had become the battleground of civil war between the political parties of Southern Kurdistan. Those wars have left a profound and lasting negative economic, societal, and educational impact. Which tens of people were killed and the social contacts were hugely damaged. On the other hand, Internal wars and conflicts had externally impacted on education and health sectors, and led to poverty and destruction. It is worth mentioning that, this topic is neglected by history researchers. Therefore we decided to conduct research on this significant issue. This research paper includes an overview about Balakayaty and Warte, moreover two sections connected to economical and social negative impacts on the district.

Keywords: Civil war, Political Parties. South Kurdistan, Balakayati.

سه‌رچاوه‌کان:

حاجی رحمان، عبدالله، ۲۶ی ئابی ۲۰۲۲، دۆلی خانه‌قا. ناوبراو سالی ۱۹۵۱ له وهرتی له‌دایک بوه. یه‌کینکه له ریش سپیبه‌کانی دۆلی خانه‌قا و بریکاری خوراک (بایه‌عی) گوندی خانه‌قاشه.

حه‌مه‌ده‌ره‌ش، مامند محمود، ۲۷ی ئابی ۲۰۲۲، قه‌سرئ. له‌دایک بوی سالی ۱۹۵۷ی قه‌سرئیه، له سه‌رده‌می شه‌ری براکوژی مه‌ردار بوه، له ئیستاشدا له گوندی سورهبان - قه‌سرئ - به کاری مه‌رداری سه‌رقاله.

چۆمانی، نیاز ره‌فعت قه‌سیم، ۱۰ی ئابی ۲۰۲۲، چۆمان. مه‌لا نیاز چۆمانی سالی ۱۹۸۲ له چۆمان له‌دایکبوه، ناوبراو به‌کالۆریۆسی له شه‌ریعه‌تی ئیسلام دا هه‌یه و، له ئیستادا پیش نویژ و وتارخوینه له شاری چۆمان.

خدر، ره‌حمه‌ت حسن، ۲۸-۸-۲۰۲۲، دۆلی خانه‌قا. ناوبراو سالی ۱۹۵۲ له گوندی سه‌رنه‌وس له‌دایکبوه، سالی ۱۹۹۵ کورپکی له‌شه‌ری براکوژی کوژراوه و هاوسه‌رکه‌شی ئاواره بوه.

ده‌ربه‌ندی، نزار محمدمین ئه‌حمه‌د، ۲۰ی ئابی ۲۰۲۲، رانیه. ناوبراو سالی ۱۹۶۸ له گوندی ده‌ربه‌ند (حاجی ئۆمه‌ران) له‌دایکبوه و له‌وئ گه‌وره بوه، سالی ۱۹۹۳ وه‌ک مامۆستا له گوندی ده‌ربه‌ند دامه‌زراوه، له سالی ۱۹۹۴ هه‌هۆی شه‌ری ناوخۆ ئاواره‌ی رانیه بوه.

سلیمان به‌گ، کرمانج عزه‌ت، ۱۵ی ئابی ۲۰۲۲، سووران. ناوبراو خه‌لکی گوندی ده‌رگه‌له‌یه، له سه‌ره‌تای هه‌شتاکانه‌وه تا ئیستا له ریکخسته‌کانی پارتی کارده‌کات، بۆ ماوه‌ی ۱۷ سال قانیمقامی سووران (۲۰۰۴-۲۰۲۰) بوه.

عبدالله، محمدمین احمد، ۲۶ی ئابی ۲۰۲۲، قه‌سرئ. ناوبراو له‌دایکبوی سالی ۱۹۵۱ چۆمانه، له سه‌رده‌می شه‌ری براکوژی کاسب بوه، ئیستاش له قه‌سرئ نیشته‌جییه.

مام احمد، ره‌شاد محمدمین، ۲۶ی ئابی ۲۰۲۲، سمیلان. ناوبراو له‌دایکبوی سالی ۱۹۵۸ی دۆلی پوستییه، له رۆژگاری شه‌ری براکوژی هه‌نگه‌وان بوه، له ئیستادا له ناحیه‌ی سمیلان نیشته‌جییه.

محمود، عبدالرحمن یحیی، ۱۴ی ئابی ۲۰۲۲، رانیه. ناوبراو خه‌لکی باله‌کایه‌تیه و له ئیستادا مامۆستایه له زانکوی راپه‌رین. مه‌لا مه‌حمودی باوکی، له‌کاتی شه‌ری براکوژی به‌رپرسی به‌ره‌ی پیرزین-هه‌ولێر بوه و، له ئیواره‌ی ۳۱ی ئابی ۱۹۹۶ هه‌ بیسه‌روشوینه.

مسته‌فا، محمد نبی، ۲۶ی ئابی ۲۰۲۲، ره‌زان - گه‌لاله، ناوبراو خه‌لکی باله‌کایه‌تیه و له سه‌رده‌می شه‌ری براکوژی هه‌ر له‌و ناوچه‌یه‌دا مامۆستا بوه.

مسته‌فا، خدر محمدمین، ۲۷ی ئابی ۲۰۲۲، قه‌سرئ. ناوبراو سالی ۱۹۶۷ له گوندی کۆیلئ - دۆلی باله‌یان له‌دایکبوه، له نه‌وه‌ده‌کاندا له قه‌سرئ پیشه‌گه‌ر بوه.

میر حه‌مه‌ده‌مین، شیلان جه‌لال به‌گ، ۲۲ی ئابی ۲۰۲۲، رانیه. ناوبراو سالی ۱۹۶۹ له ده‌رگه‌له له‌دایکبوه، ناوبراو له کاری رۆژنامه‌نوسی کردوه. له سالی ۲۰۰۱ هه‌وه له به‌ریتانیا نیشته‌جییه.

محمدمین، وه‌سمان پیرۆت، ۲۹ی ئابی ۲۰۲۲، رانیه. ناوبراو سالی ۱۹۶۴ له گوندی وه‌ردئ له‌دایکبوه، له سه‌رده‌می شه‌ری براکوژی لێپرسراوی ئیداره‌ی له‌شکری باله‌کی یه‌کیتی بوه.

وه‌رتی، یاسین عه‌بدوڵلا ره‌سول، ۱۱ی ئابی ۲۰۲۲، رانیه، مه‌لا یاسین وه‌رتی سالی ۱۹۷۹ له وهرتی له‌دایک بوه، له ئیستا له شاری رانیه پیش نویژ و وتارخوینه.

عەبابەکر، فاخر عالی، (بەھاری ۲۰۲۲)، پیکھاتەیی جوھکانی بالەکایەتی لە ژێر ڕۆشنایی دەفتەرنامەییەکی دەولەتی عوسمانی، توێژەر (گوڤار)، بەرگی (۵)، ژمارە (۱).

عومەر، ریناز دلاوەر، (۲۰۱۷)، پینگەیی بالەکایەتی لە شۆرشی ئەیلولدا (۱۹۶۱-۱۹۷۵)، ماستەرنامە (بلاونەکراوە)، بەشی میژو، فاکەلتی ئاداب، زانکۆی سۆران.

شکاک، اسماعیل محەمەد، (۲۰۱۳)، پیکھاتەیی کۆمەلایەتی دۆلی بالەکایەتی، توێژینەوویەکی ئەنتروپۆلۆژی کۆمەلایەتیییە لە شارەدیی حاجی ئۆمەرەن، تیزی دکتۆرا (بلاونەکراوە)، بەشی کۆمەلناسی، کۆلیژی ئەدەبیات، زانکۆی سەلاحەدین.

ئەحمەد، زریان شیخە، (۲۰۱۷)، وەرتی لیکۆلینەوویەکی لە جوگرافیای ھەریمی، بئ شویینی چاپ.

ئەحمەد، ریبین مەلا، (۲۰۱۹)، لە بومەلئەووە بۆزەردەپەر، لیکۆلینەوویەکی لە ئەدەبیاتی بالەکایەتی ۱۸۰۰-۱۹۰۰، بئ شویینی چاپ.

تۆتمەیی، محەمەد جەمال و بیتواتی، بەختیار ئەمین، (۲۰۲۲)، گرانی گەورە لە کوردستاندا ۱۹۱۴-۱۹۱۸، چاپی دوھم، ناوەندی ئاویژ.

حاجی شەریف، شیلان، (۲۰۲۱)، ناکۆکی و شەری ناوخیی پارتە سیاسییەکانی کوردستانی باشور ۱۹۷۵-۱۹۹۲، بئ شویینی چاپ. رەشید، سەلاح، (۲۰۲۰)، شەری ناوخی کورد، چاپی یەكەم، سلیمانی.

روستی، نادر، (۲۰۱۱)، گەشتیک بۆ گەشتوگوزار، ھەولیز.

شاخەوان، گۆران، (۲۰۱۵)، چەپکیک لە زمان و فەرھەنگی بالەکایەتی، چاپخانەیی شەھاب، ھەولیز.

فەرھادی، عاتف عەبدوللا، (۲۰۱۳)، ھەندێ لایەنی دەنگسازیی شیوہزاری بالەکایەتی لەسەر بنچینەیی praat، ھەولیز.

گوندەژۆری، ئیسماعیل، (۲۰۱۸)، شۆرشی ئەیلول لە بالەکایەتی، ھەولیز.

مەستی، نیاز، (۲۰۱۸)، شارەدیی وەرتی، لیکۆلینەوویەکی جوگرافی، میژویی و ژبانی کۆمەلایەتی و فەرھەنگی، بئ شویینی چاپ.

لیچ، ئی. ئار، (۲۰۰۵)، رەوشی ئابوری و کۆمەلایەتی کوردی رەواندن، وەرگێرانی: عەزیز گەردی، چاپخانەیی رۆن، سلیمانی.

ئەمین، نەوشیروان مستەفا، (۲۰۰۹)، خەون یان مۆتەکە، یاداشتیی رۆژانەیی شەری ناوخی، بئ شویینی چاپ.

بارزانی، مەسعود، (۲۰۲۰)، بارزانی و بزوتنەووی رزگاریخواری کورد، شۆرشی ئەیلول، بەرگی سێیەم- بەشی یەكەم، چاپخانەیی پۆژھەلات، ھەولیز.

بارزانی، مەسعود، (۲۰۲۲)، بارزانی و بزوتنەووی رزگاریخواری کورد، راپەرین دەرفەت و ئاستەنگەکان ۱۹۹۱-۲۰۰۲، بەرگی پینجەم، چاپخانەیی پۆکسانا.

مەحمود، محەمەدی حاجی، (۲۰۲۱)، پۆژژمیری پینشمەرگەییەک. بەرگی پینجەم ۱۹۹۷-۲۰۰۴، چاپخانەیی ھەژار موکریان، ھەولیز.

ئینسکۆپیدیای یەکییتی نیشتمانی کوردستان، (۲۰۱۶)، ئامادەکردنی فەرید ئەسەسەرد و ھاوڕێکانی، بەرگی دوھم، چاپی سێیەم، ناوەندی بیر و ھۆشیاری، سلیمانی.

سەنجاوی، جەلال مەولود حەمەد، ۲۰۰۹، گەلألە، وەرگیراوه له: ئینسکلپیدیای هەولێر، لایەنی جوگرافیا، چاپخانە ی گرین گالۆری، لوبنان.

عەزیز، عەبدولأ غەفور، ۲۰۰۹، گوندەکانی سنوری پارێزگای هەولێر بە پێی سەرژمێری سالی ۱۹۷۷، وەرگیراوه له: ئینسکلپیدیای هەولێر، لایەنی جوگرافیا، چاپخانە ی گرین گالۆری، لوبنان.

موسوعة السياسة، ۱۹۹۷، عبدالوهاب الكیالی وآخرون، الجزء الثاني، الطبعة الثالثة، الاردن.

کاردۆ، ۲۰۰۶-۶-۲۱، جوگرافیا ی باله کایه تی له روانگه ی مروییه وه، هه لگورد (پۆژنامه)، ژماره (۷).

گەلأل، محەمەد، ۲۰۲۰-۷-۱۳، ناوچه ی باله کایه تی له نیوان هۆلاکو و کورۆنادا، کوردستانی نوێ (پۆژنامه)، ژماره (۸۱۳۷).

گەلأل، محەمەد، ۲۰۱۹-۹-۱۴، دۆزینە وه ی رۆژی به قەزابونی چۆمان، کوردستانی نوێ (پۆژنامه)، ژماره (۷۹۵۸).